

RODNA SOCIJALIOZACIJA

Gršetić, Iva

Undergraduate thesis / Završni rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Teacher Education / Sveučilište u Rijeci, Sveučilište u Rijeci, Učiteljski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:189:324556>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Teacher Education - FTERI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Iva Gršetić
Rodna socijalizacija
ZAVRŠNI RAD

Rijeka, 2021.

SVEUČILIŠTE U RIJECI

UČITELJSKI FAKULTET U RIJECI

Preddiplomski sveučilišni studij Rani i predškolski odgoj i obrazovanje

Rodna socijalizacija

ZAVRŠNI RAD

Predmet: Sociologija

Mentor: Željka Ivković Hodžić, pred.

Student: Iva Gršetić

Matični broj: 0299012415

U Rijeci,

Kolovoz, 2021.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da sam završni rad izradila samostalno, uz preporuke i savjetovanje s mentorom. U izradi rada pridržavala sam se Uputa za izradu završnog rada i poštivala odredbe Etičkog kodeksa za studente/studentice Sveučilišta u Rijeci o akademskom poštenju.

Iva Gršetić

ZAHVALE

Zahvaljujem se profesorici Željki Ivković Hodžić na mentorstvu i uloženom trudu u moje obrazovanje. Zahvaljujem se svojoj obitelji što su mi bili podrška tokom studija i što mi nisu dali da odustanem. Zahvaljujem se prijateljici Anji.

SAŽETAK

Ovaj završni rad bavi se razvojem pojma rodne socijalizacije kroz povijest. Prvotno razlikujemo pojmove poput roda i spola te spolne podjele iznošenjem mišljenja i stavova raznih autora. Nastavno na to prikazujemo kako je došlo do rasta feminističkih, ali i maskulinističkih pokreta, u novijem razdoblju, koji se zalažu za svoja prava smatrajući ih općim i temeljnim pravima.

Nadalje, prikazat će se raščlamba pojmova socijalizacije, prvenstveno primarne i sekundarne, a zatim i same rodne socijalizacije. Pojašnjavanjem rodne socijalizacije vodit ćemo se četirima glavnim teorijama o navedenom pojmu. U radu će biti prikazan i razvoj rodne socijalizacije u obitelji. Budući da do socijalizacije ne dolazi samo u obitelji, nego i u predškolskim i školskim ustanovama, sportskim društvima, različitim igraonicama i radionicama za djecu prikazan je i utjecaj tih institucija. Isti je identificiran kroz utjecaj vršnjaka, odgajatelja te fizičkog okruženja.

Na kraju ovog završnog rada prikazan je osvrt na feminizaciju odgajateljske struke korištenjem istraživanja i dostupne literature vezane za tu temu s ciljem ukazaivanja na razne rodne stereotipe, kao i na postupke koji bi pomogli smanjenju istih.

Ključne riječi: rod, spol, spolne uloge, rodne uloge, socijalizacija, rodna socijalizacija, rani i predškolski odgoj i obrazovanje

ABSTRACT

This paper deals with the development of the concept of gender socialization throughout history, initially distinguishing concepts such as gender and sex and gender division by presenting the opinions of various authors. Continuing how the growth of feminist, but also men's movements, in recent times considering them their fundamental rights.

Furthermore, an analysis of the concepts of socialization will be given, primarily socialization and secondary, and then gender socialization itself. By explaining gender socialization, I will be guided by four main theories about the term. In addition, the paper will show the development of gender socialization in the family, and as socialization occurs not only in the family, but also in school institutions, the influence of institutions is also shown. The influence of institutions is shown through the influence of peers, the influence of educators and the influence of the physical environment.

At the end of the final paper, there is a review of the feminization of the educational profession, using research and available literature to point out various gender stereotypes, as well as tips that would help reduce them.

Keywords: gender, sex, gender roles, sex roles, socialization, gender socialization, early and preschool education

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
2. SPOL I ROD	2
2.1. Spolne i rodne uloge	2
2.1.1. Spolne i rodne razlike – utjecaj hormona na mozak	2
2.2. Sociobiologija – evolucija ljudskog ponašanja	3
2.3. Biologija i spolna podjela rada	4
2.4. „Raspodjela“ spolova	5
2.5. Rodna nejednakost.....	6
2.5.1. Feminizam	6
2.5.2. Muški pokret	7
3. SOCIJALIZACIJA	9
3.1. Primarna i sekundarna socijalizacija	9
3.2. Socijalizacija i rodne uloge	9
3.3. Rodna socijalizacija.....	10
4. RODNA SOCIJALIZACIJA DJECE U OBITELJI	12
4.1. Istraživanje o rodnoj socijalizaciji dječaka u obiteljima samohranih majki (Bojuwoye i Frederick, 2012)	13
4.2. Istospolne zajednice	14
4.2.1. Rodna socijalizacija u istospolnim zajednicama – istraživanje (Flanders i sur., 2019)	15
5. RODNA SOCIJALIZACIJA U OBRAZOVNOM SUSTAVU.....	16
5.1. Utjecaj vršnjaka	16
5.2. Utjecaj odgajatelja.....	16
5.3. Utjecaj fizičkog okruženja.....	19
5.4. Rodni stereotipi	21
6. FEMINIZACIJA KURIKULUMA – POSLJEDICE I SAVJETI ZA ODGAJATELJE	24
6.1. Savjeti odgajateljima/odgajateljicama za smanjivanje rodni stereotipa	25
7. ZAKLJUČAK	27
8. LITERATURA.....	28

1. UVOD

Socijalizacija je jedan od najvažnijih čimbenika razvoja djece predškolske dobi. Ona utječe na stavove i ponašanja djece od njihove najranije dobi. Rodna socijalizacija je pojava koja utječe na dječji pogled na uloge u društvu, kao i na njihov doživljav vlastite uloge u društvu.

Tema rodne socijalizacije je značajna za svekoliki razvoj djece. Stoga ćemo, prije svega, osvijestiti utjecaj rodne socijalizacije, a zatim i prikazati značaj svjesnog rada na pristupu istoj. Navedeno čini glavni cilj ovog rada, a on je: osvijestiti načine kojima se utječe na rodnu socijalizaciju i njenu važnost te prikazati kako utjecati na (kvalitetniji) razvoj iste u budućnosti.

U prvom poglavlju definirani su pojmovi rod i spol kao i same rodne nejednakosti kako bismo lakše ušli u temu i razumijeli razlike između istih. Prikazana je i sama pojava rodne socijalizacija.

Drugo poglavlje rada posvećeno je socijalizaciji kao važnom aspektu djetetova razvoja pri čemu razlikujemo primarnu, sekundarnu i rodnu socijalizaciju. Drugo poglavlje uključuje prikaz utjecaja socijalizacije na rodne uloge.

Treće i četvrto poglavlje posvećeno je samoj rodnoj socijalizaciji kao i utjecajima okoline na razvoj iste.

U posljednjem poglavlju prikazana je feminizacija kurikulumu kao i rekonceptija pedagogije kao najvažniji čimbenik poboljšanja i osvještjenja rodne socijalizacije.

2. SPOL I ROD

Spol je pojam koji se odnosi na društvenu klasifikaciju bioloških karakteristika na osnovu genitalija, reproduktivnih organa i funkcija te tako postoji podjela na muško i žensko (Hasanagić, 2012). S obzirom na činjenicu da u procesu reprodukcije muška i ženska tijela imaju različite uloge, u tom segmentu se razlikuju bez obzira na dijelove života, socijalni status ili etničko podrijetlo. Spol je definiran i razlikama u kromosomima jer žene nose X kromosome (XX) dok muškarci nose Y kromosome (XY) (Macionis, 2010). S druge strane, rod se temelji na očekivanjima postavljenim od strane okoline u kojoj se osoba nalazi.

Društvo, kao i društvena očekivanja, određuju obrasce ponašanja i djelovanja koji se pripisuju kao tipično muški i/ili tipično ženski (Hasanagić, 2012). Iako se pojmovi spol i rod po značenju potpuno razlikuju, većina ljudi ima poteškoće s razlikovanjem istih čime dolazi do nerazumijevanja i poteškoća u identificiranju kada se nečiji spol ne poklapa s njegovim rodom.

2.1. Spolne i rodne uloge

Uloga podrazumijeva očekivanja koja su definirana za određenu osobu, u određenoj situaciji kao i u određenoj kulturi (Macionis, 2010). Rodne uloge nastaju pod utjecajem društva. To su ponašanja koja se očekuju ili od muškaraca ili od žena. Tako se, na primjer u mnogim kulturama i društvenim zajednicama od muškaraca najčešće očekuje da budu ambiciozni i pretežito teže napretku, dok se od žena očekuje da budu pažljive i brižne. Spolne uloge su ponašanja koja su definirana isključivo biološkim ograničenjima. One nisu jednodimenzionalni konstrukt, već obuhvaćaju nekoliko komponenti kao što su interesi, aktivnosti, vještine, stil oblačenja i izbor seksualnog partnera (Kessler i McKenna, 1985).

2.1.1. Spolne i rodne razlike – utjecaj hormona na mozak

Neki znanstvenici ističu da se varijacije u ponašanju i društvenim ulogama muškaraca i žena mogu objasniti uz pomoć hormona i razlika u njihovim mozgovima (Haralambos i Holborn, 2002). Muškarci i žene proizvode iste hormone, ali u različitim količinama

(muškarci proizvode više testosterona, a žene estrogena). Prema Haralambos i Holborn (2002), aktivnosti hormona blisko su povezane s aktivnošću živčanog sustava. Time oni postaju najvažniji čimbenici ponašanja, karaktera i emocionalnog stanja.

Ova teorija je kritizirana od strane Ruth Bleier zbog toga što su se testiranja provodila na životinjama. Bleier (1984) ističe kako je opasno pretpostaviti da će iste hormonske promjene rezultirati istom promjenom u ponašanju ljudi kakvu su izazvale u životinja. Također, Ann Oakley prihvaća da dominantni mušjaci u skupinama majmuna imaju više razine testosterona u odnosu na majmune koji su manje dominantni (Haralambos i Holborn, 2002). Uz navedeno tvrdi i da društveni kontekst također utječe na razine hormona.

S druge pak strane, J. A. Gray i W. H. Buffery smatraju da je lijeva moždana hemisfera dominantnija kod djevojčica nakon druge godine, a da dječaci imaju veće sposobnosti u onim funkcijama koje su koncentrirane u desnoj hemisferi mozga (Haralambos i Holborn, 2002). Prema njima, do tih razlika dolazi zbog utjecaja hormona na mozak.

Ova teorija je također kritizirana od strane Ruth Bleier (1984) jer je uočila kontradiktorne nalaze istraživanja. Slijedom navedenog neka istraživanja tvrde da su mozgovi djevojčica manje lateralizirani od mozgova dječaka, a neka obrnuto.

2.2. Sociobiologija – evolucija ljudskog ponašanja

Sociobiologijom kao idejom među prvima se počeo baviti E. G. Wilson, a na spol i rod ju je primijenio David Barash (Haralambos i Holborn, 2002). Neuropsihijatar Louann Brizendine istaknuo je kako se svi ljudi rađaju sa „ženskim mozgom“. On iznosi da oko osmog tjedna od rođenja djeteta testosteron preplavi „muški mozak“ čime umanjuje povezanost centra za komunikaciju, dok s druge strane estrogen poboljšava povezanost, kao i centre koji su odgovorni za jezik i izražavanje emocija (Macionis, 2010). Sociobiolozi nadaje ističu da ponašanjem životinja i ljudi upravljaju genetske upute čija je norma maksimizirati šanse prenošenja gena na buduće naraštaje (Haralambos i Holborn, 2002). To razmišljanje je dovelo do toga da se spolne razlike pojašnjavaju tezom da muškarci i žene koriste različite strategije za maksimizaciju šansi po pitanju prenošenja vlastitih gena.

S obzirom na to da se fetus razvija u ženinom tijelu, muškarac ima interes oploditi što veći broj žena kako bi stvorio maksimalan broj potomaka koji nose njegove gene. S druge strane, žene ulažu mnogo vremena i energije u svakog potomka te zbog toga traže kvalitetu od svojih partnera kako bi svaki potomak imao dobre šanse za konačno preživljavanje (Haralambos i Holborn, 2002). Zbog tih različitih reproduktivnih strategija dolazi i do različitog ponašanja kod muškaraca i žena te ih tako navodi i da zauzmu različite društvene uloge. Haralambos i Holborn (2002) navode kako je u smislu spolnog ponašanja vjerojatnije da će muškarci biti promiskuitetniji, dok će žene biti suzdržanije u potrazi za najboljim mogućim genetskim partnerom.

Unatoč tome što sociobiolozi pretpostavljaju da postoji izravna veza između obrazaca genetskog nasljeđivanja i ponašanja ljudi, ne postoje znanstveni dokazi o takvoj vezi. Bleierova (1984) odbacuje sociobiologiju zbog pretpostavke da svo ljudsko ponašanje odgovara onom u bjelačkom kapitalističkom svijetu koju smatra netočnom (Haralambos i Holborn, 2002). Sociobiologija pokušava objasniti ljudsko ponašanje kao „univerzalno“ što definitivno nije moguće. Također, u kontekstu sociobiologije, postoje velike poteškoće u objašnjavanju ponašanja poput homoseksualnosti ili dobrovoljnog celibata (Haralambos i Holborn, 2002).

2.3. Biologija i spolna podjela rada

Antropolog George Peter Murdock tvrdi da su biološke razlike između muškaraca i žena temelj spolne podjele rada u društvu (Murdock, 1949). Murdock iznosi tezu da biološke razlike, poput veće fizičke snage muškaraca i činjenice da žene rađaju djecu, dovode do rodni uloga zbog čiste praktičnosti (Haralambos i Holborn, 2002). Tako je, zbog svojih bioloških funkcija podizanja djece i dojenja žena vezana uz dom, a zbog svojih fizičkih svojstava ona je ograničena na manje naporene zadatke.

Za razliku od njega Talcott Parsons navodi kako je obitelj modernog industrijskog društva specijalizirana za dvije osnovne funkcije: socijalizaciju djece i stabilizaciju odraslih osoba. Parsons je okarakterizirao ženinu ulogu u obitelji kao ekspresivnu, što znači da ona pruža toplinu, sigurnost i emocionalnu podršku (Haralambos i Holborn, 2002). Parsons je također definirao obitelj kao zajednicu u kojoj je otac „donositelj kruha“,

marljiv i strog dok je majka „ekspresivna“ kućanica koja je pažljiva i brižna (Macionis, 2010).

Sukladno njima John Bowlby (1953) se bavio istraživanjem uloge žena, odnosno njihovom ulogom majke s psihološke perspektive. Proveo je niz istraživanja maloljetnih delinkvenata te je otkrio da je većina bila razdvojena od majke u ranoj dobi (Haralambos i Holborn, 2002). U svojim istraživanjima otkrio je kako se dječaci nesvjesno osjećaju kao da su prisiljeni prihvatiti život ispunjen destruktivnim i antisocijalnim odnosima. Tim istraživanjima Bowlby je zaključio da je za mentalno zdravlje novorođenčeta važno da osjete topao, intiman i trajan odnos s majkom (Haralambos i Holborn, 2002).

Ann Oakley odbacuje shvaćanja Murdocka, Parsonsa i Bowlbyja. Ne prihvaća da postoji bilo kakva prirodna ili neizbježna podjela rada ili pripisivanje društvenih uloga na temelju spola (Haralambos i Holborn, 2002). Po pitanju Murdockove teorije, tvrdi da spolna podjela rada nije univerzalna niti je točno da određene zadaće uvijek obavljaju muškarci ili žene. Nadalje, Oakleyjeva odbacuje argumente Parsonsa i Bowlbyja pri čemu se koristi primjerom indonezijskog otoka na kojem četrnaest dana nakon poroda žene odlaze na polja ostavljajući novorođenčad na brigu braći i sestrama (Haralambos i Holborn, 2002). Oakleyjeva je posebno nemilosrdna u postupku odbacivanja Parsonovog shvaćanja obitelji i uloge “ekspresivne” žene u njoj. Optužuje ga da svoju analizu zasniva na vjerovanjima i vrijednostima svoje vlastite kulture. Ona tvrdi da uloga ekspresivne kućanice postoji jer to muškarcima tako dogovara.

2.4. „Raspodjela“ spolova

Kesslerova i McKenna ističu kako hormoni ne mogu biti jasna linija podjele među spolovima zbog toga što neki pojedinci imaju muške kromosome, ali su neosjetljivi na učinke muških spolnih hormona i stoga fizički izgledaju kao žene (Haralambos i Holborn, 2002). One tvrde da je glavni način određivanja spola provjera genitalija. Također ističu i kako drugi ljudi pripisuju spol pojedincima. Spajaju se razne vrste podataka kako bi promatrač dotičnoj osobi pripisao spol, odnosno, jednostavno će pretpostaviti da netko tko izgleda kao muškarac ima i tome odgovarajuće genitalije (Haralambos i Holborn, 2002).

2.5. Rodna nejednakost

Tradicionalne rodne uloge su bile bazirane upravo na biološkim razlikama zbog toga što su muškarci fizički jači, a samim time su se i više cijenili jer su donosili novac u kuću. Prednosti tradicionalnih rodni uloga očituju se u tome što i muškarac i žena znaju i imaju točno definirana prava i obaveze (Macionis, 2010). Žene su prin tome bile okarakterizirane kao slabe i kao netko čija je jedina svrha u životu roditi dijete i brinuti o njemu i mužu.

2.5.1. Feminizam

Feminizam je društveni pokret i svjetonazor koji se zalaže za unaprjeđenje položaja žena uklaňanjem spolne dominacije i diskriminacije i promicanjem rodne jednakosti u svim područjima života (Hrvatska enciklopedija, 2021).

U prvome valu pojave feminizma feministkinje su najviše bile usredotočene na promicanje ženskih prava kao što su: pravo glasa, pravo na obrazovanje i zaposlenje kako bi bila ravnopravna s muškim pravima. Dobivanje pravne jednakosti u formalnome smislu nije značila i stvarnu jednakost. Iz tog razloga započeo je drugi feministički val (Mihaljević, 2016).

Razdvajanje roda i spola u velikoj mjeri je odredilo dinamiku razvoja drugoga vala. Pojam roda je tako postao osnovni pojam, a rodna jednakost temeljni koncept koji čine jezgru feminističke teorije. Rodna jednakost podrazumijeva ukidanje svih društvenih dimenzija stratifikacije između žena i muškaraca, bez obzira na njihove međusobne biološke razlike, a „na temelju pripadnosti ljudskoj zajednici“ (Galić, 2012). Kroz drugi val žene su uspjele probleme vezane za odnose u braku i obitelji poput razvoda i nasilja pretvoriti u javni problem (Mihaljević, 2016).

Treći val feminizma nastaje osamdesetih i devedesetih godina dvadesetoga stoljeća kao reakcija na ono što su feministkinje osamdesetih godina smatrale nedostatkom drugoga vala. Prinos je trećega vala u ostvarivanju ravnopravnosti žena u raskrinkavanju rodni uloga (Mihaljević, 2016).

Feministice su tvrdile, uz mnoštvo argumenata za, da su se prije 1970-ih sociologijom gotovo isključivo bavili muškarci koji su pisali o muškarcima i za muškarce. U skladu s navedenim feministice – sociologinje najviše su utjecale na stvaranje teorije rodne

nejednakosti. U novije doba fokus se pomaknuo s naglašavanja nejednakosti na naglašavanje različitosti (Haralambos i Holborn, 2002).

Možemo razlikovati nekoliko feminističkih pristupa (Macionis, 2010):

- a) Liberalni feminizam koji je koncipiran kroz promicanje individualnih prava i postizanje jednakih mogućnosti za žene kroz legalne i društvene reforme. Kreće od pretpostavke da je razlog ženske nejednakosti naučena rodna nejednakost.
- b) Socijalistički feminizam koncipiran je tako da zagovara vladinu podršku vezanu uz roditeljski dopust i brigu o djeci kako bi žene mogle postići bolju kvalitetu života. Kreće od pretpostavke da je spolna podjela rada i rodna nejednakost proizašla iz klasnih sukoba.
- c) Radikalni feminizam koncipiran je kroz nasilje (fizičko i psihičko) kao demonstraciju nezadovoljstva tretiranjem žena od strane muškaraca. Kreće od pretpostavke da su muškarci, odnosno patrijarhat, uzrok ženske nejednakosti.
- d) Lezbijski feminizam je fokusiran na dominantnost heteroseksualnosti.
- e) Konzervativni feminizam kreće od promicanja tradicionalnih rodni i obiteljskih uloga.

2.5.2 Muški pokret

Nastajanje feminizma je potaknulo muškarce da promisle o svojim rodnim ulogama tako da pokrenu vlastiti pokret za svoja prava (Macionis, 2010). Tzv. muški pokret je društveni pokret koji se pojavio 1960-ih i 1970-ih, prvenstveno u zapadnim zemljama, a sastoji se od skupina i organizacija muškaraca i njihovih saveznika koji se primarno bave rodnim pitanjima i čije se aktivnosti kreću od samopomoći i podrške do lobiranja i aktivizma među muškarcima (Flood i sur., 2007).

Profeministički muški pokret kreće od slaganja s feministkinjama po pitanju pogodnosti u patrijarhatu (Macionis, 2010). Profeministički muškarci doveli su u pitanje kulturni ideal tradicionalne muškosti. Tvrdeći često da su društvena očekivanja i norme prisilili muškarce na čvrste rodne uloge, ograničili su mušku sposobnost izražavanja i njihov izbor na ponašanje koje se smatra društveno prihvatljivim za muškarce (Wood, 2008).

Antifeministički muški pokret kreće od razmišljanja da je muška dominantnost prirodna te zbog toga ženski pokreti za jednakost moraju biti obuzdani. Pripadnici ovog pokreta feminizam percipiraju kao početak kraja obitelji i kao potkopavanje muških interesa (Macionis, 2010).

Maskulinisti kreću od toga da patrijarhalni sistem potiče opresiju i izolaciju, ali su zabrinutiji s muškim pokušajima postizanja samoostvarenja i samoizražavanja (Macionis, 2010).

3. SOCIJALIZACIJA

Socijalizacija je proces u kojem učimo biti članovi društva usvajajući norme i vrijednosti društva u kojem se nalazimo (Frones,2016). Tijekom procesa socijalizacije dijete uči određene društvene norme, vrijednosti i obrasce ponašanja koji se smatraju prihvatljivim za njegov spol i tako kao rezultat nastaje društveno proizvedena kategorija roda (Popović, 2011). Djeca su rođena okružena jezikom, vrijednostima, idejama, uvjerenjima i sl.koje onda socijalizacijom pretvaraju u realnost (Frones, 2016).

3.1. Primarna i sekundarna socijalizacija

Primarna socijalizacija uključuje sva ona uvjerenja i vrijednosti koje dijete vidi ili čuje u svojoj obitelji. Primarna socijalizacija je najvažniji oblik socijalizacije jer se dijete tek upoznaje sa svim normama i društvenim pravilima koje mora poštivati. S obzirom na to, roditelj može nesvjesno diskriminirati pojedinca (što nije po „pravilima“) i dijete će, ne znajući da to nije uredu, nastaviti diskriminaciju. Također, primarna socijalizacija samo reflektira dominantne norme koje obitelj uživa (Frones, 2016).

U Erhardtovim istraživanjima djevojčice su bile rođene s karakteristikama koje su nalikovale muškim genitalijama te su se u prvo vrijeme prema njima ponašali kao prema dječacima. Stoga je moguće da je njihovo “nestašno” ponašanje u potpunosti bilo proizvod njihove rane socijalizacije (Haralambos i Holborn, 2002).

Sekundarna socijalizacija se obično odnosi na institucije i osobe koje imaju specifične uloge i pozicije (Frones,2016). Kod većine djece, odgajatelj će biti taj koji će im pružati sekundarnu socijalizaciju. Sekundarna socijalizacija odnosi se na stjecanje znanja i svjesno učenje čime se otvara put za kritičko promišljanje. Prema Richardsonu (1988), dječaci i djevojčice usvajaju društvene poruke o svome statusu i stereotipnim modelima rodni uloga, u čemu značajnu ulogu ima škola kao jedna od temeljnih socijalizacijskih institucija. Pri tome individualni razvoj proizlazi iz socijalnih interakcija koje pojedinac internalizira (Jukić,2016).

3.2. Socijalizacija i rodne uloge

Oakleyeva ocrtava kako socijalizacija u modernim industrijskim društvima oblikuje ponašanje djevojčica i dječaka od najranijeg doba.

Zasnivajući svoj rad na nalazima Ruth Hartley, Oakleyeva raspravlja o četiri glavna načina kako se stvaraju rodne uloge (Haralambos i Holborn, 2002):

1. Samoshvaćanje djeteta je pod utjecajem manipulacije. Primjerice, majke posvećuju više pažnje kosi djevojčica i odijevaju ih u “žensku” odjeću.
2. Razlike se postižu usmjeravanjem dječaka i djevojčica prema različitim sadržajima. To je naročito očito u tome što se djevojčicama daju igračke koje ih navode da uvježbavaju svoje očekivane buduće odrasle uloge kao majke i kućanice. Djevojčice za igru dobivaju lutke, mekane životinje i sićušno pokućstvo. Dječacima se, s druge strane, daju igračke koje ih navode na više praktično, logično i agresivno ponašanje, primjerice kocke i pištolji.
3. Još je jedan aspekt socijalizacije i korištenje verbalnih izraza, primjerice “Ti si zločest dečko” ili “Ti si dobra djevojčica”. To navodi djecu da se identificiraju sa svojim rodom i oponašaju odrasle istog roda.
4. Muška i ženska djeca su izložena različitim aktivnostima. Primjerice, djevojčice se naročito navodi da se uključuju u kućanske poslove. Pored navedenog, brojna su istraživanja dokumentirala kako se stereotipi muškosti i ženskosti pojačavaju tijekom djetinjstva, pa i odraslog života. Feministice su naročito snažno napale medije zbog toga što portretiraju muškarce i žene u njihovim tradicionalnim društvenim ulogama.

3.3. Rodna socijalizacija

Rodna socijalizacija je proces u kojem ljudi u kontekstu socijalnih interakcija budu oblikovani u kulturalno primjerene uloge žena odnosno muškaraca (Šikić-Mićanović, 1997). Postoji nekoliko teorija koje pojašnjavaju rodnu socijalizaciju, a to su teorija socijalnog (društvanog) učenja, teorija kognitivnog razvoja, teorija rodne sheme te psihoanalitička teorija (Wienclaw, 2011).

Teorija socijalnog učenja temelji se na poticaju i odgovoru na taj poticaj. Prema ovoj teoriji, djeca su poticana i pozitivno i negativno na rodno poželjna i rodno nepoželjna ponašanja (Burn, 1996). To bi značilo da se djevojčica igra s autićima i otac bi je zbog toga mogao ignorirati, a taj manjak pažnje je negativan poticaj djevojčici zbog čega bi se ona mogla u potpunosti prestati igrati s autićima. Prema ovoj teoriji, na ovaj način djeca

uče koja su ponašanja očekivana od njih (Wienclaw, 2011). Ova teorija također govori da djeca uče promatrajući i imitirajući ponašanja odraslih istog spola.

Teorija kognitivnog razvoja naglašava prirodni razvoj socijalizacije kao i aktivnu ulogu djeteta u građenju vlastitog identiteta (Stockard, 1999). Ova teorija također ističe da kada djeca postanu svjesna svog roda, postaju motivirana demonstrirati rodno prihvatljiva ponašanja (Wharton, 2005).

Teorija rodne sheme se temelji na tome da u kulturama gdje je razlika između muškaraca i žena naglašena, djeca uče koristiti rod kao način procesuiranja informacija o svijetu (Wienclaw, 2011). Rodne sheme pomažu djeci organizirati informacije i zadržati osjećaj dosljednosti i predvidljivosti (Stockard, 1999). Dvije glavne karakteristike rodne sheme su:

a) djeca vjeruju da je ono što je prihvatljivo i poželjno za žene nije prihvatljivo i poželjno za muškarce

b) djeca internaliziraju poruke da su muškarci i muževnost standard i da više vrijede nego žene (Wharton, 2005).

Psihoanalitička teorija temelji se na tome da je najvažniji faktor u razvoju rodnog identiteta uloga majke kao primarnog pružatelja skrbi (Stockard, 1999). S obzirom na to da djeca najčešće više vremena provode s majkom, prvo se identificiraju sa ženstvenom stranom. Djeca se dalje moraju razviti kako bi postala svjesna sebe, što je djevojčicama iznimno lako, dok je dječacima teže jer prvo moraju odbaciti tu ženstvenu stranu. Kroz taj proces dječaci ponekad znaju obezvrijediti ženstvenost (Wienclaw, 2011).

4. RODNA SOCIJALIZACIJA DJECE U OBITELJI

Tradicionalne nuklearne obitelji koje čine majka, otac i njihova djeca sve se više mijenjaju u obitelji sa samohranim roditeljima (Bojuwoye, 2012). Osim rastave, faktori koji su odgovorni za samohrane obitelji uključuju povećanu nezainteresiranost muškaraca i žena u braku (Bojuwoye, 2012 prema Mukesh, 2003), veća stopa smrtnosti među očevima u usporedbi s majkama (Bojuwoye, 2012 prema Sylvester, 2010), povećani broj neželjenih maloljetnih trudnoća (Bojuwoye, 2012 prema MacCallum & Golombok, 2004) i seksualna orijentacija (Bojuwoye, 2012 prema MacCallum & Golombok, 2004). Nerazumijevanje okoline ne utječe samo na ponašanje drugih osoba prema samohranim roditeljima i njihovoj djeci, nego i na njihove stavove i osobni doživljaj samohranog roditeljstva (Raboteg-Šarić i Pećnik, 2009). Kontakt s oba roditelja djeci pruža različite uzore, pristup različitim izvorima i informacijama.

Roditelji utječu na rodnu socijalizaciju djece jer je društvo dodijelilo socijalizacijske uloge roditelju koji je istog spola kao i dijete. Društvo je također kreiralo aktivnosti pogodne za dijete i roditelja istog spola s očekivanjem da će se otac i sin, odnosno majka i kćer, udružiti jer imaju više zajedničkih interesa. Samim time što djeca provode vrijeme s roditeljem istog spola će učiti spolno-prihvaćene uloge i odgovornosti (Bojuwoye, 2012).

Većina roditelja nije uvijek svjesna koliko toga i što točno kaže u prisutnosti svoje djece i na koji način to utječe na dječji pogled na feminizam i maskulizam (Macionis, 2010). Ono čega još sigurnije nisu svjesni je kako nesvjesno djevojčice i dječake ne tretiraju jednako. S druge strane, roditelji su ipak jedan od najvažnijih izvora rodne socijalizacije (Wharton, 2005).

Očevi više vremena provode sa sinovima nego s kćerima, ali imaju jednako važnu ulogu u igrama. Također, očevi obično postavljaju više standarde sinovima nego kćerima. Djeca koja su odgajana u obitelji bez oca često imaju iste karakteristike kao i djeca koja su odgajana u tzv. popustljivim obiteljima (Macionis, 2010). Očevi će češće raditi razliku u načinu kažnjavanja i discipliniranja ovisno o tome radi li se o sinu ili kćeri. Također, mnoga istraživanja su dokazala da očevi reagiraju puno negativnije nego majke kada im

sinovi koriste igračke ili igraju igre koje su primjerenije suprotnom spolu (Wharton, 2005).

Majke obično izražavaju naklonost i daju verbalne pohvale podjednako sinovima i kćerima. Sklonije su iskazivanju emocija i osjećaja u odnosu s kćerima. Za razliku od očeva, način na koji majke reagiraju na igru sinova nemaju veze s odabirom igrački koje koriste (Wharton, 2005).

Postoje 4 suptilna načina na koje roditelji socijaliziraju svoju djecu (Macionis, 2010, prema Oakley, 1985):

- a) korištenjem različitih fizičkih i verbalnih manipulacija. Kod dječaka će češće koristiti fizičke manipulacije nego kod djevojčica. Na primjer, divit će mu se jer je „snažan dječak“. Kod djevojčica će češće biti nježniji, maziti ih i govoriti im kako će dječaci obaviti neki teži posao umjesto njih.
- b) usmjeravanjem pozornosti na određene stereotipne rodno-identificirane objekte. Pri tome roditelji dječake više usmjeravaju prema autićima i nogometu, a djevojčice prema lutkama. Isto tako, dječaci se potiču na fizičke aktivnosti, a djevojčice na nježne igre s lutkicama.
- c) korištenjem različitih opisa za isto ponašanje što znači da će dječaci biti ohrabrivani da budu „aktivni“, a djevojčice opomenute jer su „pregrube“. S druge strane, djevojčice su pohvaljivane jer su „nježne“, a dječaci su kritizirani jer nisu „dovoljno natjecateljski nastrojeni“.
- d) ohrabrivanjem ili obeshrabrivanjem određenih stereotipnih rodno-identificiranih aktivnosti na način da se djevojčice potiču da pomažu majci sa šivanjem, kuhanjem, glačanjem, a dječaci se potiču da pomažu ocu u vrtu, iznose smeće i sl.

4.1. Istraživanje o rodnoj socijalizaciji dječaka u obiteljima samohranih majki (Bojuwoye i Frederick, 2012)

Istraživanje je bilo provedeno u Cape Townu u južnoj Africi. U njemu su sudjelovali adolescenti dječaci koji dolaze iz obitelji samohranih majki. Istraživanje je bilo provedeno putem polu-strukturiranog intervjua koji je imao pitanja otvorenog tipa kao i putem promatranja ponašanja dječaka.

Sudionici su rekli da im nedostaje podrške kao i mogućnost da promatraju kako su rodne uloge podijeljene s obzirom na roditelja koji su istog spola kao i oni. Sudionici su također izjavili da su postali svjesni muških rodnih uloga kada bi im majke rekle da su dovoljno odrasli za obavljanje određenih poslova po kući. Kada su negodovali oko određenih poslova, majke bi im rekle da su im ti poslovi dodijeljeni jer su tradicijski bili obavljani od strane muškaraca. S obzirom na to da nisu imali roditelja istog spola da ih nauči kako da rade određeni posao, obraćali su se majci za pomoć, ali isto tako majke nisu bile spremne pomoći nego su im rekle da se informiraju kod svojih (odsutnih) očeva. Također, svi dječaci su loš ekonomski status obitelji pripisivali odsutnosti oca jer je uobičajeno da se obitelji oslanjaju na oca po pitanju financija.

Rezultati istraživanja ukazuju na to da je rodna socijalizacija za dječake koji žive sa samohranim majkama iznimno kompromitirana i nema toliko pozitivan utjecaj kao za dječake koji žive u tradicionalnim obiteljima (Bojuwoye, 2012).

4.2. Istospolne zajednice

Za razliku od heteroseksualnih obitelji u kojima su očekivanja i obaveze usko povezani s rodom, u istospolnim zajednicama roditeljstvo je ravnomjerno podijeljeno i oba roditelja obavljaju dužnosti i odgovornosti i majke i oca (Wharton, 2005). Često se pretpostavlja kako će u istospolnim zajednicama biti narušen razvoj spolnog identiteta, spolne uloge kao i spolne orijentacije djeteta. Istraživanja koja su provedena navode kako su kćeri homoseksualnih žena manje tradicionalno feminizirane po pitanju odijevanja, igranja i aktivnosti (Far i sur., 2017) Rezultati vezani za roditeljske stavove, pokazali su kako homoseksualne majke imaju manje tradicionalne poglede na spolne uloge te će rjeđe oblikovati djetetovo okruženje kao strogo muško ili strogo žensko u vidu boje sobe, igraćaka i sl. (Fulcher, Sutfin i Patterson, 2007). Osim stavova, djeca iz homoseksualnih obitelji mogu imati fleksibilnija mišljenja oko podjele poslova na tipično „ženske“ i tipično „muške“ s obzirom na činjenicu da roditelji zajedno brinu oko kućanskih poslova, financijskih resursa i slično, što je izraženije u tradicionalnim obiteljima. Djeca u istospolnim očinskim obiteljima mogu pokazivati manje rodno tipizirano ponašanje od djece s heteroseksualnim roditeljima koje proizlaze iz manje rodno tipičnog obiteljskog okruženja, a djevojčice u istospolnim očinskim obiteljima mogu pokazivati manje rodno

tipizirano ponašanje nego djevojčice u istospolnim majčinskim obiteljima zbog nepostojanja ženskog roditelja (Golombok i sur., 2014).

4.2.1. Rodna socijalizacija u istospolnim zajednicama – istraživanje (Flanders i sur., 2019)

Provedeno je longitudinalno istraživanje u kojem su korištene različite metode prikupljanja podataka na području Toronta, Ontarija i zapadnog Massachusettsa zbog toga što u tim gradovima živi velik broj seksualnih manjina.

Gotovo svi sudionici su izjavili kako će koristiti rodne roditeljske prakse koji su u skladu s rodom djeteta. Roditeljska praksa u skladu s rodom se najviše odnosila na igračke i odjeću. Jedna od sudionica je izrazila nezadovoljstvo oko nesvjesnog korištenja stereotipnih izjava kojima utječe na rodnu socijalizaciju svoga sina. Druga sudionica je rekla da njena kćer zapravo neplanirano posjeduje oko 85% odjeće za djevojčice. Pojasnila je to time što, s obzirom na to da je rodila djevojčicu, prijatelji i obitelj su joj ili kupovali odjeću za djevojčice, ili ju je naslijedila od druge djece. Nekoliko sudionica je izjavilo kako smatraju da su sva djeca rođena kao rodno neutralna te da odjeću kupuju po principu toga što im se sviđa i koju veličinu pronađu.

Gotovo svi sudionici su opisivali svoju želju da im djeca odrastu u ono što jesu odnosno u ono što žele biti. Također su izjavili da to što su rođeni kao dječaci, odnosno djevojčice, ne znači da kada odrastu ne mogu oblačiti haljine ako to požele, i da je to u potpunosti u redu što se tiče njih.

5. RODNA SOCIJALIZACIJA U OBRAZOVNOM SUSTAVU

Spoznaju o rodu učimo od svoje okoline, odnosno roditelja, vršnjaka i odgajatelja. Roditelji obično socijaliziraju svoju djecu drugačije s obzirom na njihov rod (Macionis, 2010).

5.1. Utjecaj vršnjaka

Djeca se aktivno socijaliziraju jedni s drugima kako bi usvojila određene stilove interakcije s osobama istog spola. Vršnjaci omogućavaju maloj djeci iskustvo učenja koje ne mogu steći na drugi način. Budući da vršnjaci komuniciraju ravnopravno, oni moraju preuzeti odgovornost za održavanje razgovora, za suradnju, te postavljanje ciljeva u igri (Mahmutović, 2013). Djevojčice češće potiču druge djevojčice da se ponašaju ženstveno odnosno da surađuju i podržavaju se. Djevojčice obično utječu na druge djevojčice tako da se igraju s lutkama. S druge strane, dječaci potiču dječake da budu muževni odnosno da budu usmjereni prema cilju i dominantni (Macionis, 2010). Vršnjaci služe kao modeli i djeca obraćaju pažnju na to čime se vršnjaci igraju i kako se ponašaju. U dobi od oko tri godine, i dječaci i djevojčice preferiraju druženja s djecom istog spola te to traje sve do osnovne škole (Wharton, 2005). U jednom istraživanju koje je provedeno u skupini predškolske djece se pokazalo da je izbor igračaka određen ponašanjem vršnjaka te da djeca biraju igračke s kojima su se igrali vršnjaci njihovog spola (Masters i sur., 1979). Također se pokazalo da djeca traže društvo vršnjaka istog spola kako bi dobila potvrdu spolnih identiteta. Osim vršnjaka, veliku ulogu u usvajanju spolnih uloga imaju i braća i/ili sestre. Starija braća i sestre mogu poslužiti kao modeli tako da oni imaju veći utjecaj nego mlađa braća i sestre.

5.2. Utjecaj odgajatelja

Polaskom u vrtić, uz vršnjake, odgajatelji počinju utjecati na dječje ideje o prihvaćenim rodnim ponašanjima (Macionis, 2010). Djeca se oblikuju kako bi bila neovisna, mogla funkcionirati u demokratskom društvu i kako bi se prilagodila kolektivnim normama sistema (Rantala i Heikkila, 2019). Smatra se kako učitelji potkrepljuju kod djece oba spola feminina za razliku od maskulinih ponašanja, odnosno potkrepljuje se poslušnost i asertivnost i kod dječaka i djevojčica (Berk, 2015).

Dječaci obično dobivaju više pažnje odgajatelja nego djevojčice, od vrtića pa sve do fakulteta (Madcularity and Femininty prema Lipsa, 1995). Dječacima će biti dano više vremena da pričaju i više vremena da prime pohvalu, ali će isto tako biti i oštrije disciplinirani. S druge strane, dječaci su obično i glasniji i zahtjevniji što će biti pripisano biologiji.

Što se tiče vrtića, djevojčice su akademski uspješnije nego dječaci, ali do srednje škole ih dječaci sustignu (Macionis, 2010). Djevojčice će biti manje prozivane, ali isto tako ako odgovore netočno, neće ih se ispraviti i pružiti im objašnjenje (Macionis, 2010 prema Sadker i Sadker, 1995).

Odgajatelji su važni modeli usvajanja spolne uloge i važno je da koriste strategije koje će im omogućiti da ne potkrepljuju spolno tipizirana ponašanja te da i sami ne budu modeli tradicionalnih uloga. Belamarić (2009) predlaže sljedeće strategije: odgajatelji moraju osvijestiti svoje stavove i očekivanja u vezi djece različitog spola, preispitati sami sebe rade li razliku između dječaka i djevojčica. Zatim bi trebali voditi računa da igračke ili aktivnosti ne dijele na one namijenjene dječacima ili djevojčicama te poticati djecu da se igraju s igračkama „uobičajenijim“ za suprotan spol. Moraju omogućiti djeci izražavanje emocija, kako djevojčicama tako i dječacima. Također, o obiteljskom životu treba razgovarati bez stereotipa te čitati nestereotipne slikovnice.

Chen (2011) je provela istraživanje kroz 10 mjeseci u četiri dječja vrtića u Hong Kongu. U njemu je sudjelovalo 109 djece, od čega 58 dječaka i 51 djevojčica te četiri ženske odgajateljice u dobi od 21 do 38 godina.

Varijacije u vrtićima su definirane po poziciji muške i ženske kupaonice kao i po broju djece na jednog odgajatelja. U vrtićima A i B, koji se nalaze u starijim zgradama, muška i ženska kupaonica su bili na potpuno različitim krajevima vrtića. U vrtićima C i D su bili jedna nasuprot druge. U vrtiću A je u grupi bilo 29 djece i odgajateljica je povremeno imala pomoć asistenta, u vrtiću B je u grupi bilo 33 djece i odgajateljica je povremeno imala pomoć drugih odgajateljica, u vrtiću C je u grupi bilo 23 djece i odgajateljica je imala konstantnu pomoć asistenta i vrtić D je u grupi imao 24 djece i odgajateljica je imala konstantnu pomoć asistenta.

U periodu od 10 mjeseci, u nijednom od 4 vrtića, odgajatelji nijednom nisu djeci predstavili temu roda, rodni vrijednosti i uvjerenja. Vodič za predškolski kurikulum koji je objavio Hong Kong SAR ne uključuje rodno obrazovanje, odnosno, odgajatelji nisu obvezni djeci pričati o rodu i pružati im rodno jednako okruženje.

U kineskim vrtićima koji su sudjelovali u istraživanju vrlo često su se koristile rodne etikete, a odgajatelji koji su sudjelovali u istraživanju nisu bili svjesni da tako kod djece razvijaju rodne stereotipe. Djeca su konstantno bila podsjećana da se moraju segregirati od drugog roda kako bi poštivala tradiciju Kineskih socijalnih normi o segregaciji po rodu. Također, odgajateljice su imale gotovo duplo više interakcije s dječacima nego s djevojčicama te su im davale više pažnje. S druge strane, odgajateljice su s djevojčicama imale više pozitivnih interakcija, dok su s dječacima imale više neutralnih i negativnih interakcija. Odgajateljice su konstantno pridonosile rodnoj socijalizaciji djece pokazujući im tradicionalne Kineske vrijednosti, odnosno dječaci su socijalizirani da budu glave obitelji i da budu vođe, a djevojčice da budu poslušne žene.

Odenbrig (2014) je provela istraživanje u jednom gradiću u Švedskoj, u dječjem vrtiću u grupi u kojoj je bilo 20 djece, od čega 14 dječaka i 6 djevojčica. Podaci su prikupljeni promatranjem, intervjuima i intervjuima s odgajateljima.

U tom dječjem vrtiću, djeca su bila asistenti odgajatelja. U ovom istraživanju, asistent odgajatelja je definiran kao dijete koje pomaže odgajatelju u različitim zadacima, s ciljem da se u grupi zadrži red i disciplina kao i da se djecu uči odgovornosti (Odenbrig, 2014).

Mogućnost da budu odgajateljev asistent imaju jednaku i djevojčice i dječaci. Ono što oni moraju napraviti kako bi to bili je pokazati volju za time. Možemo zaključiti da u ovoj situaciji rod nije važan s obzirom na to tko može postati odgajateljev asistent. S druge strane, uloga „smirivanja dječaka“ je očito ovisna o rodu jer odgajatelj traži od djevojčica da smire bučnu igru dječaka. U istraživanju je istaknuto kako odgajatelji nisu bili svjesni kako samo djevojčicama dodjeljuju uloge „smirivanja dječaka“ dok im na to nije ukazano i nisu počele razmišljati o tome.

Meland i Kaltvedt (2019) su proveli istraživanje o manifestaciji roda u dječjem vrtiću. Istraživanje je provedeno u Švedskoj tako da je 40 studenata završne godine

preddiplomskog studija ranog i predškolskog odgoja tri tjedna zapažalo dječja ponašanja u 20 vrtića. Djeca su bila u dobi od jedne do pet godina.

Rezultati su pokazali da osoblje vrtića naglašava dječje karakteristike isticanjem izgleda djevojčica i dječaka, njihove veličine i fizičke snage. Odnosno, dječaci su dobivali komentare na temelju veličine, snage i motoričkih vještina, a djevojčicama se govorilo da su divne i slatke. Slična stvar je i s odjećom. Djevojčice u haljinama i svijetlim bojama su slatke, a dječaci u trapericama su grubi.

Rezultati su također pokazali da su djevojčice, za razliku od dječaka, više poticane na to da budu pažljive i brinu o drugima. Dječaci dobivaju više pažnje od djevojčica, čak i kada su podjednako uključeni u neku aktivnost.

Prilikom jedne od aktivnosti, jedna od odgajateljica je prišla grupi djece koja se igrala. Djevojčica A je rekla kako je posjetila svoju baku, na što je dječak B rekao kako će njega za vikend čuvati njegova baka. Odgajateljica nije pridala pažnje djevojčici A već je dječaka B upitala što će raditi s njom. Djevojčica A je zatim pogledala odgajateljicu i nadodala kako se sa svojom bakom igrala u vrtu, na što joj odgajateljica uzvraća pogledom, ali se ponovno obraća dječaku B i govori mu kako je sigurna da će on i njegova baka raditi nešto zabavno. Umjesto da je odgajateljica dala pažnju djevojčici A, dala ju je dječaku B i time je učinila njegov posjet baki zanimljivijim nego onaj djevojčice A. Dječak B je dobio potpunu pažnju i pogledom i popratnim pitanjima, dok djevojčica A nije dobila niti kontakt niti potvrdu o tome što je iskomunicirala.

Daljnja studentska zapažanja rezultirala su time da je uočen vanjski prostor, prostor u kojem se dječaci i djevojčice igraju zajedno kao i prostor u kojem se primjećuju netipični rodni uzorci. Dječaci su glumili da su „Batman“ i jedna djevojčica im se pridružila na što je odgajateljica reagirala tako da joj je prišla i rekla da se ne smije tako derati.

5.3. Utjecaj fizičkog okruženja

Fizičko okruženje sastoji se od struktura koje mogu biti podijeljene s obzirom na 3 elementa, a to su fizička lokacija (zgrade i pozicioniranje istih), raspored prostorija i fizički uvjeti prostorija (namještaj, oprema, dizajn i uređenje) (Jacobsen i Thorsvik, 2007). U dječjim vrtićima unutarnje fizičko okruženje je obično podijeljeno u različite

socijalne zone koje djeci „šalju signal“ i normativne upute o tome što bi trebali raditi tamo i što je primjereno raditi tamo (Borve, prema Frones, 2001).

Borve i Borve (2017) proveli su istraživanje o utjecaju fizičkog okruženja. Podaci su prikupljeni u vrtiću u Norveškoj. Kriteriji za sudjelovanje su bili da su u vrtiću zaposleni i muški i ženski odgajatelji te da imaju tradicionalno organiziranu strukturu i tradicionalnu organizaciju odjela.

U vrtić je bilo upisano 73 djece te 3 muška i 15 ženskih odgajatelja. Podaci su prikupljeni kroz intervju u kojima se, između ostalog, od zaposlenika tražilo da opišu fizičko okruženje vrtića. Zaposlenici, odnosno odgajatelji, su izjavili kako su i sobe i centri uređeni na način da djeci šalju jasnu poruku o tome što se od njih očekuje i koja je namjena prostora. Također, ženske odgajateljice su izjavile da su većinom žene brinule o interijeru vrtića te da su prilikom dogovaranja bile zainteresiranije i imale snažnija mišljenja o promjenama.

Zaposlenici su opisivali „dobru“ igru djece kao igru u kojoj djeca sjede i bave se nekom aktivnosti. Jedna od odgajateljica je prilikom opisivanja navela kako smatra da su se djeca „dobro“ igrala jer nisu trčala naokolo i bacala igračke nego su sjedila i radila određenu aktivnost. Zaposlenici su pričali priče o tome kako su djeca prelazila stereotipne „rodne granice“, odnosno dječaci su se igrali u centrima u kojima su bile aktivnosti povezane s djevojčicama i obrnuto. Također su izrazili oduševljenje po pitanju tih prelazaka stereotipnih rodni granica. Jedna od odgajateljica je spomenula kako prilikom igre, dječaci i djevojčice koristeći iste igračke zauzimaju različitu količinu prostora. Odnosno, igrajući se istim igračkama dječacima će trebati više prostora, a djevojčicama manje.

Rezultati su pokazali da su odgajateljice smatrale okruženje simbolom feminizma što znači da okruženje nije rodno neutralno. Igru dječaka su opisivali kao igru u kojoj je potrebno više prostora, u kojoj su dječaci glasniji i više koriste svoje tijelo. Igru djevojčica su opisali kao mirniju i tišu te kao onu kojoj je potrebno manje prostora. To znači da su kroz igru djeca definirala svoje razumijevanje roda. Sobe i centri djeci šalju poruku što bi se trebalo raditi u njima, kako bi se igračke trebale koristiti, kao i za koji rod je prikladnije.

5.4. Rodni stereotipi

Površne generalizacije o rodovima, tj. očekivanja o tipičnom ponašanju muškaraca i žena imenujemo rodnim stereotipima (Marović, 2009). Rodni stereotipi kao društveni konstrukt oblikuju naše ponašanje prema djeci različitog spola na način da ih svjesno ili nesvjesno usmjeravano na konformiranje s postojećim normama (Ban, 2013). Odrasli vrlo intenzivno primjenjuju rodne stereotipe na djecu. Stoga nije iznenađujuća činjenica da djeca imaju široko znanje o rodnim stereotipima već s oko dvije do tri godine (Berk, 2008). Djeca nakon rođenja, do polaska u vrtić, najčešće najviše vremena provode upravo sa svojim roditeljima pa tako i gledaju svoje majke i očeve kako obavljaju svakodnevne poslove. Nalazi istraživanja potvrđuju da djeca koja odrastaju u obiteljima gdje roditelji obavljaju netradicionalne zadatke i poslove (npr. otac glača rublje, a majka popravljala slavinu) imaju manje izražene rodne stereotipe u pogledu općih uvjerenja o zanimanjima, u vlastitom izboru zanimanja i u povezivanju specifičnih predmeta s određenim spolom (Berk, 2008). S druge strane, vršnjaci također imaju veze sa stvaranjem rodnih stereotipa kod djece. Postoje istraživanja koja potvrđuju da većina djece starosti između tri i šest godina ne želi biti prijatelj s djetetom koje krši rodne stereotipe (na primjer dječak koji nosi haljnu) (Berk, 2015).

Osim obitelji i vršnjaka i mediji utječu na stvaranje rodnih stereotipa. Crtani filmovi, kao i reklame, su vrlo često rodno tipizirani. Od crtanih filmova u kojima je glavni lik koji spašava svijet, pa sve do crtanih filmova u kojima je ženski lik predstavljen kako čisti. Ista stvar se odnosi i na slikovnice koje se čitaju djeci i koje djeca čitaju.

Nije pouzdano utvrđeno koji je najdjelotvorniji način kojim bismo osvijestili stereotipe kod djece, ali razna didaktička sredstva (od priča i slikovnica za djecu, lutaka, igračaka) uz ciljani razgovor odgajatelja s djecom sigurno ostavljaju pozitivan trag u njihovoj svijesti (Marović, 2009). Ono što bi također moglo pridonijeti uklanjanju rodnih stereotipa je uklanjanje istih iz vlastitog ponašanja. Dakle, neovisno o spolu djeteta, važno je imati jednake kriterije u odgoju, ne dijeliti igračke, boje, zanimanja i slično prema spolu.

Marović je 2009. godine provela istraživanje o rodnim stereotipima. Cilj istraživanja bio je mogu li se predškolska djeca kroz obradu rodno stereotipne priče potaknuti na

osvješćivanje rodni stereotipa i njihovu promjenu. Do rezultata se došlo kvalitativnom istraživačkom metodologijom, interpretativnim pristupom i metodom intervjua. Istraživanje je provedeno u 3 faze u predškolskoj ustanovi u Splitu.

Prva faza bila je posvećena osmišljavanju istraživačkih postupaka i konstrukciji istraživačkih instrumenata. U drugoj fazi se uz pomoć liste od 10 zanimanja formirao uzorak predškolske djece koja su zanimanjima pridavala najviše rodno isključivih oznaka. U trećoj fazi istraživanja uvedena je rodno stereotipna priča.

U svrhu istraživanja sastavljena je rodno stereotipna priča „Sanjina obitelj“ koja je primijenjena na uzorku od 8 djece (4 dječaka i 4 djevojčice). Postupak se sastojao od čitanja priče svakom djetetu nakon čega je slijedila analiza priče. Na kraju razgovora svakom djetetu je ponuđeno da ispriča svoju verziju priče kako bi se utvrdilo koliko se i po čemu razlikuje od početne verzije.

Troje djece je kroz razgovor nakon pročitane priče osvijestilo i promijenilo svoje rodne stereotipe, dvoje djece ih je osvijestilo, ali ih nije promijenilo, a kod troje predškolaraca nije primijećen nikakav pomak.

Katz i Walsh (1991) također su proveli istraživanje o rodnim stereotipima. Cilj istraživanja je bio utvrditi djelotvornost potkrepljivanja onih ponašanja koja se vežu uz suprotni spol. U istraživanju je sudjelovalo 120 djece, podijeljenih u pet eksperimentalnih grupa.

Prva grupa je gledala film o djetetu koje je obavljalo različite aktivnosti stereotipno prikladne suprotnom spolu. Preostale četiri grupe gledale su isti film s istim djetetom, na kraju kojeg su vidjeli da je dijete dobivalo pohvalu za odrađene aktivnosti. Jednoj grupi je prikazan film u kojem je model pohvaljivalo drugo dijete ženskog spola, drugoj grupi je prikazan film u kojem je model pohvaljivalo drugo dijete muškog spola. Trećoj grupi je prikazan filmu u kojem je model pohvaljivala ženska odrasla osoba, a četvrtoj grupi je prikazan film u kojem je model pohvaljivala muška odrasla osoba.

Rezultati su pokazali da su se djeca koja su gledala film češće uključivala u igre i aktivnosti karakteristične za suprotni spol. Na mlađu djecu je veći utisak ostavilo

potkrepljenje koje je model dobio od vršnjaka, dok je kod starije djece veći utisak ostavio model koji je dobio pohvalu od odrasle osobe.

Papanis i Bouna proveli su istraživanje o diskriminaciji u djetinjstvu. Cilj istraživanja bio je proučiti utjecaj obitelji i institucije na formiranje rodnog identiteta, a samim time i rodne diskriminacije u školama. U istraživanju je sudjelovalo 200 ljudi, 100 dječaka i 100 djevojčica u dobi od 11 do 12 godina. Odabrana je ta dob jer u toj dobi je dječja socijalizacija napredovala i djeca mogu sama razumjeti ponašanja koja odrasli očekuju od njih s obzirom na njihov rod. Istraživanje se provelo uz pomoć pitanja. Prvi dio pitanja se odnosio na spol, razred i razinu obrazovanja koju imaju njihovi roditelji. Drugi dio pitanja se sastojao od hipotetskih priča o obitelji i rodnim ulogama te od hipotetskih priča o školskom okruženju i rodnoj diskriminaciji.

Rezultati su pokazali da je većini djece raspodjela kućanskih poslova sukladno ulozi žena zbog „ženske prirode“. Na pitanje o tome tko od roditelja kuha 80% djevojčica i 88% dječaka odgovorilo je majka. Zatim se od njih tražilo objašnjenje odgovora. Analizom istih bilo je jasno da je dječja percepcija stvar strukture muške dominantnosti u kojoj djeca odrastaju. U ovom slučaju obitelj je primarni izvor u kojem djevojčice i dječaci grade svoj identitet.

Na pitanje o tome tko bi trebao prati posuđe 46% djevojčica i 53% dječaka su odgovorili da bi žene trebale prati posuđe. O tome tko bi trebao posluživati ljude 70% djevojčica i 67% dječaka je ponovno odgovorilo da su to žene. Na temelju navedenog izveden je zaključak da djeca razumiju podjelu rada na temelju roda.

Djeca su također pokazala da kada su u pitanju igre biraju one koje su prikladne za njihov rod. Djeca imitiraju ponašanja onih koji su istog spola čime se dokazuje da imaju internalizirana rodno-bazirana očekivanja i percepcije.

Možemo zaključiti da su rezultati pokazali da obitelj i škola značajno oblikuju dječji rodni identitet.

6. FEMINIZACIJA KURIKULUMA – POSLJEDICE I SAVJETI ZA ODGAJATELJE

Prema patrijarhalnom obrascu ponašanja, ženama je „prirođeno“ područje obiteljskog života (žena je majka i supruga, a muškarac hranitelj obitelji), a društvena emancipacija žena rezultirala je jednim dijelom u feminizaciji pojedinih struka (pri čemu su opet feminizirane struke koje su na neki način uvjetovane patrijarhalnim obrascem, tj. žene su prisutnije u strukama koje su bliže njihovoj „ženskoj prirodi“. To su briga za djecu, njegovanje, skrb za zdravlje...) (Jukić, 2013). Mann smatra da su zbog svog temperamenta, morala i majčinske uloge žene prirodne odgajateljice (Boyle, 2012).

Pojmovi „feminizirana pedagogija“ i „feminizirani odgoj“ odnose se na odgajanje djece i mladih na način koji ih čini nježnima i osjetljivima. Neki pedagozi tumače pojavu feminiziranog odgoja u školi činjenicom da je među učiteljima i odgajateljima sve veći broj žena (Jukić, 2013). Feminizacija je povezana i s geografijom. U sredinama u kojima su karijerne mogućnosti za pojedince ograničene i u kojima se učiteljskom zanimanju daje veći društveni (i ekonomski) status, u odgojno-obrazovnim institucijama nalazimo više muškaraca.

Postoje različita objašnjenja ovog fenomena i nema znanstvenog suglasja oko toga zašto je učiteljsko zvanje (koje je glasilo kao tipično muško u kolonijalnom razdoblju) prešlo u područje „ženskih struka“ u 20. stoljeću. Neki od čimbenika koji se spominju kao uzroci jesu: prijelaz na formalno školovanje, poboljšane mogućnosti zapošljavanja za muškarce i niži troškovi žena učiteljica (Grumet, 1988)).

Ako je učiteljski poziv javno legitimiran kao ženski, škola zapravo (re)producira rodne nejednakosti povezane s reprodukcijom tradicionalnih vrijednosnih sustava i segregacijom zanimanja.

Čitanje, glazba, kao i umjetnost, često se smatraju područjima za djevojčice, a matematika, mehaničke vještine i sport područjima za dječake. Ovakva rodna stereotipizacija utječe na dječji osjećaj kompetentnosti za određena područja. Također, djecu od najranijih dana uče o tome da njihova uloga u životu ovisi isključivo o rodu s kojim su se rodili.

6.1. Savjeti odgajateljima/odgajateljicama za smanjivanje rodnih stereotipa

Kako bi se u vrtiću podržao rodno osviješten odgoj, a diskriminacija eliminirala, odgojitelji/odgojiteljice bi se trebali/le držati dolje navedenih smjernica (Belamarić, 2009):

- osvijestiti vlastita očekivanja i reakcije u vezi s emocijama i ponašanjem djece različitog spola, na primjer, jeste li čvršći prema dječacima, a nježniji prema djevojčicama?;
- u svakodnevnoj komunikaciji s djecom voditi računa o tome da igre, igračke ili centre aktivnosti ne dijele na one namijenjene dječacima ili djevojčicama;
- izbjegavati poticanje na ponašanja u „skladu“ s rodnim ulogama, na primjer, djevojčice neka pomognu obrisati stol, a dečki neka donesu stolce;
- o obiteljskom životu razgovarati bez stereotipa;
- pri glumi pokušati dodjeljivati uloge koje su različite od stereotipa, na primjer, uplašenog patuljka neka glumi dječak;
- govoriti u oba roda ili naizmjenice, na primjer, teta Marija je pedagoginja;
- reagirati na komentare djece ili roditelja koji sadrže stereotipe, na primjer, ružičasto je za djevojčice;
- dovesti u vrtić osobe nestereotipnih zanimanja;
- poticati razvoj cjelovite osobnosti djeteta, neovisno o njegovom/njezinom spolu;
- ne pohvaljivati izgled i odjeću samo djevojčica;
- hrabrost i snagu pohvaljujte i kod djevojčica i dr.

Po pitanju pedagogije i samog predškolskog odgoja i obrazovanja, postoje mnogi mitovi kojima se vode odgajatelji. Neki od tih mitova su da je rod biološki određen i nepromjenjiv, rod i rodne uloge nisu važne za ranu i predškolsku dob, djeca predškolske dobi ne znaju i ne razumiju rod i rodne uloge... (MacNaughton, 2000). Odgajatelji se često muče vidjeti neravnopravnost spolova kao problem, a zatim se muče i kako to promijeniti. Kao primjer za neravnopravnost spolova u predškolskoj dobi možemo promisliti o tome kako će većina odgajatelja imati više razumijevanja za nestašluke dječaka jer su oni „jednostavno takvi“. Unatoč tome što se većina odgajatelja trudi svu djecu tretirati jednako, nažalost, često podlegnu „tradicionalno“ dodijeljenim rodnim ulogama.

Najvažnija stvar po pitanju ovog problema je ta da odgajatelj prepoznaje svoju grešku, a zatim i da krene raditi na njoj te tako rekoncipira svoj rad, razmišljanja, a samim time i pedagogiju. Uzimajući u obzir činjenicu da su odgajatelji važan dio života djece predškolske dobi, moraju krenuti od sebe i mijenjati svoje tradicionalno nametnute stavove koje onda nesvjesno prenose djeci. Djevojčice se ne moraju igrati samo s barbikama, i dječaci se ne moraju igrati samo s autićima, dječaci nemaju pravo biti nestašniji samo zato što su dječaci, a od djevojčica se ne smije očekivati da su mirnije samo zato što su one djevojčice.

Odgajatelji često imaju i različita očekivanja za dječake i djevojčice. Uzimajući u obzir te rodne stereotipe, odgajatelji od djevojčica očekuju da su bolje u čitanju i pisanju, a od dječaka da su bolji u matematici i tehničkim znanostima. Ovo je jedna vrsta samoispunjujućeg proročanstva u kojem djeca primjećuju aspekte u kojima odgajatelj želi da su bolji te se u tim aspektima i više trude (Wienclaw, 2011).

7. ZAKLJUČAK

Rodne uloge, kao ponašanja koja se očekuju od muškaraca i žena, nastaju pod utjecajem društva. Tradicionalne rodne uloge bile su bazirane upravo na biološkim razlikama gdje su muškarci bili više cijenjeni jer su donosili novac u kuću. U procesu socijalizacije djeca uče društvene norme, vrijednosti i obrasce ponašanja koji se smatraju prihvatljivim za njihov spol, odnosno, rodna socijalizacija je proces u kojem se djeca oblikuju u kulturalno primjerene uloge. Na rodnu socijalizaciju utječe cjelokupno djetetovo okruženje, od roditelja kojima je društvo dodijelilo socijalizacijske uloge, vršnjaka koji služe kao modeli vršnjacima, odgajatelji kao važni modeli usvajanja spolnih uloga i drugi

Odgajatelji ne smiju potkrepljivati spolno tipizirana ponašanja kako i sami ne bi bili modeli tradicionalnih uloga. Često nesvjesno budu vođeni rodnim stereotipima čime djecu svjesno ili nesvjesno usmjeravanu na konformiranje s postojećim normama. Budući da cjeloživotno učenje i neformalno obrazovanje čine značajan preduvjet kvalitetnog obavljanja odgajateljskog i drugog posla što u sebi uključuje i rad na sebi, za očekivati je i poželjno da se rodni stereotipi sve više smanjuju. Jednakost i ravnopravnost dva su pojma za koja očekujemo da će se u budućnosti i dalje o njima raspravljati. Pedagogija i sociologija uz ostale znanosti bit će važan čimbenik u tome, a odgajatelji sa svojom ulogom na svjesnoj i nesvjesnoj razini će svakako značajno tome doprinjeti.

8. LITERATURA

1. Frønes, I. (2016). *The autonomous child: Theorizing socialization* (Vol. 199). Springer International Publishing.
2. Bowlby, J. (1953). Some pathological processes set in train by early mother-child separation. *Journal of Mental Science*, 99(415), 265-272.
3. Ban, A. (1991). Rodni stereotipi u predškolskoj igri. *Play and playing in early childhood*.
4. Belamarić, J. (2009). Ružičasto i plavo - Rodno osviješten odgoj u dječjem vrtiću. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 15(58), 14-17
5. Berk, L.E. (2008). Psihologija cjeloživotnog razvoja. Jastrebarsko: Naklada Slap.
6. Berk, L.E. (2015). Dječja razvojna psihologija. Jastrebarsko: Naklada Slap.
7. Bleier, R. (1984). Science and gender: A critique of biology and its theories on women.
8. Bojuwoye, O., & Sylvester, F. (2012). Patterns of gender socialization of adolescent boys in single-mother households: Perspectives from a community in Cape Town, South Africa. *Gender, Technology and Development*, 16(2), 197-222.
9. Børve, H. E., & Børve, E. (2017). Rooms with gender: physical environment and play culture in kindergarten. *Early Child Development and Care*, 187(5-6), 1069-1081.

10. Boyle, E. (2012). The feminization of teaching in America. *Louis Kampf writing prize essay, Massachusetts Institute of Technology*.
11. Burn, S.M. (1996). *The social psychology of gender*. New York, NY: McGraw-Hill, Inc.
12. Chen, E. S. L., & Rao, N. (2011). Gender socialization in Chinese kindergartens: Teachers' contributions. *Sex roles*, 64(1), 103-116.
13. Farr, R.H., Bruun, S.T., Doss, K.M. i Patterson, C.J. (2017), Children's Gender- Typed Behavior from Early Childhood to Middle Adolescence in Adoptive Families with Lesbian, Gay and Heterosexual Parents. *Sex Roles*, 78(7-8), 528-541.
14. Feminizam. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 15. 8. 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=19203>>.
15. Flanders, C. E., Legge, M. M., Plante, I., Goldberg, A. E., & Ross, L. E. (2019). Gender socialization practices among bisexual and other nonmonosexual mothers: A longitudinal qualitative examination. *Journal of GLBT family studies*, 15(2), 105-126.
16. Flood, M., Gardiner, J. K., Pease, B., & Pringle, K. (Eds.). (2007). *International encyclopedia of men and masculinities*. Routledge.
17. Fulcher, M., Sutfin, E.I. i Patterson, C.J. (2007). Individual Differences in Gender Development: Associations with Parental Sexual Orientation, Attitudes and Division of Labor. *Sex Roles*, 58(5-6), 330-341
18. Galić, B. (2012). Promjena seksističkog diskursa u Hrvatskoj? Usporedba rezultata istraživanja 2004. i 2010. godine. *Socijalna ekologija: časopis za ekološku misao i sociološka istraživanja okoline*, 21(2), 155-178.
19. Golombok, S., Blake, L., Slutsky, J., Raffanella, E., Roman, G. D., Erhardt, A. (2017). Parenting and the Adjustment of Children Born to Gay Fathers Through Surrogacy. *Child Development*, 89(4), 1223-1233.
20. Grumet, M. R. (1988). *Bitter milk: Women and teaching*. Women and Teaching.
21. Haralambos, M. i Holborn, M. (2002). *Sociologija: Teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.

22. Hasanagić J. (2012). Spol, rod, rodne uloge, spolni identitet i seksualna orijentacija. Čitanka LGBT ljudskih prava, 2. dopunjeno izdanje, Sarajevski otvoreni centar/Fondacija Heinrich Böll, 42-46. Dostupno na https://ba.boell.org/sites/default/files/citanka_lgbt_ljudskih_prava.pdf
23. Jukić, R. (2013). „Ženska pedagogija “i feminizacija nastavničke struke kao čimbenici skrivenog kurikula. *Školski vjesnik: časopis za pedagoški teoriju i praksu*, 62(4), 541-558.
24. Katz, P. A. i Walsh, P. W. (1991). Modification of children's gender-stereotyped behavior.
25. Kessler, S.J. i McKenna, W. (1985). Gender: an ethnomethodological approach. Chicago: University of Chicago Press.
26. MacNaughton, G. (2000). *Rethinking gender in early childhood education*. Sage.
27. Marović, Z. (2009). Ne smiješ plakati, ti si dječak. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 15(58), 18-23.
28. Macionis, J. (2010). *Sociology*, 14/e.
29. Masters, J. C., Ford, M. E., Arend, R., Grotevant, H. D., & Clark, L. V. (1979). Modeling and labeling as integrated determinants of children's sex-typed imitative behavior. *Child Development*, 364-371.
30. Meland, A. T., & Kaltvedt, E. H. (2019). Tracking gender in kindergarten. *Early Child Development and Care*, 189(1), 94-103.
31. Mihaljević, D. (2016). Feminizam—što je ostvario?. *Mostariensia: časopis za društvene i humanističke znanosti*, 20(1-2), 149-169.
32. Murdock, G. P. (1949). Social structure.
33. Odenbring, Y. (2014). Gender, order and discipline in early childhood education. *International Journal of Early Childhood*, 46(3), 345-356.
34. Papanis, E., & Bouna, A. The formation of gender discrimination in childhood.
35. Popović, M. (2011). Feminizam, rod i konstituisanje rodnog identiteta. *Sociološka luča*, 5(2), 29-39.

36. Raboteg-Šarić, Z., & Pećnik, N. (2010). Stavovi prema samohranom roditeljstvu. *Revija za socijalnu politiku*, 17(1), 5-25.
37. Rantala, A., & Heikkilä, M. (2020). Agency, guidance and gender–interrelated aspects of early childhood education settings. *Education 3-13*, 48(4), 483-493.
38. Stockard, J. (2006). Gender socialization. In *Handbook of the Sociology of Gender*. Springer, Boston, MA.
39. Šikić-Mićanović, L. (1997). Socialization and gender: the significance of sociocultural contexts. *Društvena istraživanja: časopis za opća društvena pitanja*, 6(4-5 (30-31)), 577-595.
40. Wharton, A. S. (2005). *The Sociology of Gender. An Introduction to Theory and Research*. Malden, MA: Blackwell.
41. WIENCLAW, R. (2011). *Sociology reference: guide gender roles & equality*. Nova York: The Editors of Salem Press.
42. Wood, Julia T. (2008). *The Rhetorical Shaping of Gender: Men's Movements in America. Gendered Lives: Communication, Gender, and Culture*. Belmont, CA: Cengage Learning.